

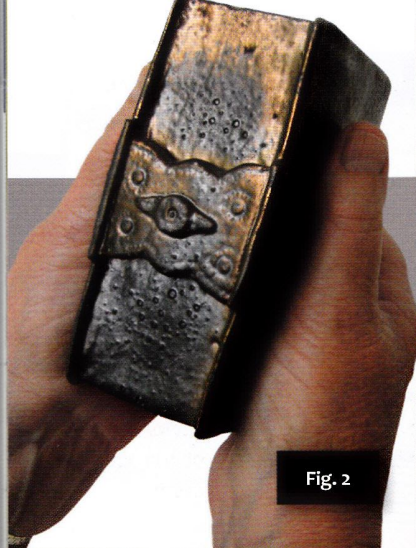

Fig. 2

Fig. 1

Fig. 3

HAND- EN HARTVERWARMEND

Medio mei 2011 werd een aantal 'chaufferettes' afgebeeld in een veilingcatalogus voor Europees keramiek. Ze waren van beschilderd Delfts aardewerk en hadden de vorm van een kerkboekje, enkele zelfs met de illusie van Bijbelsloten. Op het eerste gezicht was het niet gemakkelijk te begrijpen waartoe deze voorwerpen dienden. Gedacht werd aan siervaatwerk, dat vroeger als een soort 'book alike' op de schoorsteenmantel werd geplaatst. Het veilinghuis omschreef gelukkigerwijs de kavel met de juiste tenaamstelling: handwarmers. Hierdoor werd eigenlijk meteen de functie duidelijk, wat voor velen een eyeopener betekende. De objecten bleken welzeker ook een praktisch gebruiksdoel te hebben gediend.

TEKST EN FOTO'S: BERNARD VAN NOORDWIJK

Functie

In het huidige tijdperk van cv-installaties en heteluchtkachels wordt nauwelijks begrepen wat met handwarmers kon worden bedoeld. Speurend komt men het begrip tegen onder het zoekwoord 'chaufferettes'; dat blijkt een verzamelnaam te zijn van verschillende warmtebronnen, die elk voor zich om een uitleg vragen. Wie weet bijvoorbeeld nog wat een beddenpan was of een stoof, laat staan een handwarmer...

Toen in vorige eeuwen de huizen en gebouwen sporadisch en slechts op enkele plaatsen een haard of bakoven hadden, werd er vooral in de wintermaanden veel kou geleden. Om de handen op temperatuur te houden, werd er – meestal door de dames – buitenshuis een zogenoemde polsmof gebruikt. Dit was een soort gewatteerde koker van bont, waarin men de handen stak tegen de koude. In huis echter gebruikte men een handwarmer, ongeveer te vergelijken met een warmwaterkruik Fig. 2. Gevuld

met heet water, bleef de handwarmer die temperatuur wel zes tot acht uren vasthouden. Door een verhitte handwarmer een poosje te omklemmen, werden de binnenkanten van de handen lekker warm, wat weer doorstraalde naar de polsen, onderarmen en de rest van het lijf. Handwarmers konden van diverse materialen zijn gemaakt, bijvoorbeeld van koper of tin. Zeer gewaardeerd waren keramische handwarmers, gemaakt van hard gebakken aardewerk. Na het bakken werden de poreuze voorwerpen van een glazuurlaagje voorzien, zodat ze een ondoordringbare wand kregen. Als tinglazuur werd gebruikt was het oppervlak wit van kleur, wat zeer geschikt was om te decoreren met beschildering.

Leeftijd

De signaleerde handwarmers dateren uit het laatste kwart van de 17de eeuw. De afgebeelde exemplaren zijn waarschijnlijk vervaardigd in de omgeving van Londen, maar in het gebied rondom Bristol werden

ze ook gemaakt. Tijdens dezelfde periode werden soortgelijke handwarmers geproduceerd in Frankrijk. Deze 'chaufferettes à mains' hadden op het oppervlak meestal geen opvallende geschilderde decoraties, maar reliëfs in de vorm van engelenhoofdes, crucifixen of iets dergelijks. Befaamd waren de porseleinen voorbeelden uit Sèvres. Fraaie exemplaren worden aldaar nog steeds in het Musée National de Céramique bewaard. In Nederland werden eveneens handwarmers gefabriceerd, maar twijfelachtig is of ze ook al in de zeventiende eeuw populair waren. Hollandse voorbeelden waren – voor zover valt na te gaan – van latere datum en kwamen minder vaak voor dan in Engeland of Frankrijk. De in een volgende paragraaf 'Hollands design' ten tonele gevoerde inheemse handwarmer zag er dan ook heel anders uit dan de eerder genoemde buitenlandse voorbeelden.

Ontwerp

Om handwarmers vol heet water te

laten lopen hadden sommige modellen een vuldop, waarin een stop of kurk paste. Meestal echter volstond men met het aanbrengen van twee minuscule openingen aan de bovenkant. Wanneer de handwarmer in een bak heet water werd gedompeld, kon door het ene gaatje de lucht ontsnappen en door het andere kon het water naar binnengaan. Opmerkelijk is dat bijna alle bewaarde handwarmers, zowel Engelse als Franse en later ook de Nederlandse exemplaren in de vorm van een boek werden gemaakt, compleet

nijvere handen van de vrouw des huizes 's avonds tot rust kwamen, vouwden ze zich

praktisch automatisch om haar hartverwarmende gebedenboekje en nam zij – al of niet intuïtief – in devotie een te doen gebruikelijke houding aan. Wat was dan natuurlijker om

de trant van een Noordoost – Nederlandse Bijbelsluiting. Ter vergelijking is hierbij een voorbeeld van een boekslot uit de negentiende eeuw afgebeeld. Dergelijk sluitwerk werd onder andere gemaakt door zilversmeden als Jan, Cornelis en Hemmo Hemmes, die successievelijk in Smilde, Hoozevee en in Assen hebben gewerkt. **Fig. 4**

Volgens een bij deze handwarmer horende story werd dit object 's winters in de – meestal niet of onvoldoende verwarmde – kerk gebruikt. Voordat de dienst begon werd er heet water inge-

Fig. 5

Fig. 4

Fig. 6

met een geribde rug. Er kwamen andere types voor, zoals bolvormige of met het figuur van een dier (b.v. een kat), maar het merendeel van de overgebleven voorbeelden had een duidelijke Bijbelvorm. Ze waren gemaakt op het klein octavo formaat, ter grootte van een kerkboekje, dus met een hoogte van zo'n 12 à 15 cm. **Fig. 3**

Het kan haast geen toeval geweest zijn dat handwarmers in vorige eeuwen zó consequent en zó universeel in boekvorm werden vervaardigd. Misschien zou het veeleer onlogisch geweest zijn als er niet voor deze vormgeving was gekozen. Er is maar weinig fantasie voor nodig om tot een volgende gedachtegang te komen. Dameshanden waren (let wel: het gaat over omstandigheden in de zeventiende eeuw e.v.) – zomer en winter, bij warmte of koude – immers altijd bezig met het huishouden, met voedselbereiding, met naai- of stopwerk... (denk aan het gezegde: een vrouwenhand en een paardentand staan nooit stil). Als de

haar steenkoude handen rond een voorwerp te vlijen dat dezelfde vorm had als haar dierbare missaaltje of bijbeltje en dat zij op die manier haar vertrouwde vrome pose aannam?

Hollands design

Voor dit artikel is een handwarmer gefotografeerd, waarvan verondersteld wordt dat deze van eigen bodem is. Het model volgt exact de omtreklijnen van een Nederlands kerkboekje. Afgezien van dit aanzien heeft de handwarmer ook quasi een boekslot, vormgegeven in

daan en daarna op de liturgische tafel of op het altaar geplaatst. Als de vingers van de voorganger of de priester stijf van de kou waren geworden, kon hij ze ontdooien en soepel maken met behulp van deze handwarmer. De gelovigen dachten allicht dat hij een kerkboekje vasthield. Dit verhaal lijkt een plausibele verklaring, behorend bij dit lang mysterieus gebleven voorwerp. **Fig. 5**

De vorige eigenaar had de handwarmer aangetroffen bij een antiekhandelaar en als curiositeit gekocht. Zonder te weten wat het voorstelde had het raadselobject jarenlang in zijn vitrinekast gestaan om uiteindelijk als grappig bijproduct een plaats te krijgen in de onderhavige collectie van beslagen kerkboekjes. Vandaar dat hierbij een afbeelding is geplaatst, waarop de handwarmer zij aan zij is weergegeven met een bijbeltje van hetzelfde formaat en gelijkwaardige vorm. De één bestemd om de handen en de ander om het hart te verwarmen.

Fig. 6 ●